

ejusmodi *civilisationem* non mores proprie corrigere, sed vitia mutare, luxum promovere, qui est societatis perniciēs, et quamdam externam molliem fovere ac prohibitis speciem, non vero probitatem ipsam ac bonos mores et virtutes, quæ non nisi a sola religione promoveri possunt et conservari (1).

Ad 4. *D.* Immoderatum et injustum fœnus, *C.* moderatum et iustis titulis coonestatum *N.* Recentia porro sunt responsa, quæ ad diversa quæsitæ circa lucrum ex mutuo dedit sacra congregatio romana (et circa fœnus ecclesiæ tolerat varias opiniones, ut constat ex editis libris), ex quibus patet, adversarium falsum supponere, dum absolute pronuntiat, quodcumque honestum lucrum ex contractu, qui passim *mutui* vocatur, sed re ipsa non est, ab ecclesiæ catholice damnari (2); interest autem ecclesiæ non minus quam societatis ea fœnora damnari, quæ repugnant iustitiæ et charitati, ex quibus exitum enascitur tot familiarum eorum ingluvie et rapacitate, quos urget *auri sacra fames*.

1. Inst. cum eodem auctore aliisque incredulis, qui eum præcesserunt: 4. Christianismus hominis mentem deprimit, ejus rationem confundit, vincula injicit ejus pedibus. Quo igitur abit ejus libertas? 2. Christianus est veluti captivus sui cultus, qui non tendit nisi ad hominem a terra evellendum, quam exhibet ceu lacrymarum vallem. 3. Verus christianorum pater est Pater cælestis, quem ut adeat, opus est relinquere patrem matremque terrenam, ac dicere fratribus suis: *Non novi vos*. 4. Non est nisi unum verum regnum, illud nempe quod non est hujus mundi; divitiæ ad illud non modo non aperiunt aditum, sed occludunt, lacrymæ sternunt viam, ægri tudines præparant, simplicitas perducit. 5. Omnis humana doctrina evanescit vel confunditur ab ejusmodi placitis. 6. Nullo non tempore vigilantia in seipsum christiano injungitur, adversarius circa ipsum excubat eumque obsedit, mors semper præsto est ad eum invadendum; oculus divinitatis ubique eum persequitur, penetrat omnes ejus cordis latebras; manus occulta in libro recenset omnia quæ præstito die ei objiciuntur; supremus judex nunquam a tribunali abscedit; 7. simplex mentis evagatio potest ipsum ad irreparabilem jacturam perducere; quilibet illicitæ satisfactionis impetus animum ejus permeans potest insanabile vulnus asserre; 8. humanæ vite laus, quam mundus dignitati paternæ ut plurimum tribuit, in cælibatum ac virginitatem transfertur; 9. oblectationes vero, quæ plebisque ad bene vivendum sunt necessariae, non sunt nisi iis infirmitatibus tribuæ, quibus humana natura abundat (3). 10. Ex quibus concluditur, christianam doctrinam hominem abjectam efficere ac ineptum ad officia societatis, ad bella præsertim; e contrario

*seu sacré, et de là s'échappaient des rayons de lumière* (Histoire des Sectes).

(1) Cons. Card. Gerdil, *Discours de la nature et des effets du luxe*, Edit. Rom. opp. tom. viii; Roberti, *Dialogo filosofico*, et *Discorso cristiano sul lusso*.

(2) Cons. *Decisiones S. Congregat. Rom. et universalis Inquisit. de Usura*.

(3) Op. cit. ch. vi.

formidabilem huic ipsi reddere ministrum hujusmodi religionis; ergo.

Resp. 1. *Neg. cons.* cum pariter omnia hic exposita partim falsa, partim exaggerata, partim devotaque sint quæ ab ipsa naturali lege proficiscantur, et in quocumque religionis systemate admitti debeant.

Resp. 2. singillatim, et ad 1. quidem: Falsum est, religionem christianam mentem deprimere, rationemque confundere, vel illi vincula injicere. Inveniunt docti et sapientes viri, qui quovis sæculo in ecclesiæ sinu floruerunt, mendacii arguunt *D. de Pradt*; nusquam scientiæ et liberales artes majus incrementum habuerunt quam in religione christiana atque catholica. Romana urbs uti religionis centrum est, sic centrum fuit omni tempore bonarum artium; ad eam conflunt undique viri septentrionales ad eas adscendas, inde in Europam sæculis elapsis omnis cultura diffusa est et promanavit (1).

Ad 2. Falsum est, christianum esse veluti captivum sui cultus, qui non tendat nisi ad hominem a terra divellendum; quod si aliquo modo christianus captivus est sui cultus, ut auctoris phrasi utamur, seu suæ religionis, eo sensu est, quatenus fides exigit rationis submissionem, et hæc submitio a ratione ipsa præscribitur. Verum anor est veluti christiani cultus anima; amor autem captivum hominem non efficit, sed liberum ea libertate, qua donavit nos Deus. Evangelium autem nunquam moderatum honorum usum proscrispsit, sed abusum tantummodo ac profusionem, vetatque animi perversitatem, in eo positam, ut fruamur utendis, utamur vero fruendis. Calamitates vero, quæ undique nos circumstant, et gemitus, quibus mundus resonat, satis evincunt, an jure terra ista vallis lacrymarum vocanda sit potius quam felicitatis sedes.

Ad 3. Falsum est, verum patrem non esse, nisi cælestem, quem ut adeamus, opus nobis sit relinquere patrem matremque terrenam, etc., si id accipiatur ad exclusionem terrenorum parentum; dum enim Christus prohibet nobis vocare patrem super terram, eo quod nobis unus sit Pater in cælis (Matth. XXIII, 9), non excludit obsequia, quibus terrestres parentes prosequi debemus, cum potius hac de causa acriter objurget scribas et pharisæos, qui sub falso religionis obtentu hæc negligebant (Matth. XV, 5 et seqq.); sed vult, Deum per excellentiam et Patrem dici et haberi, et comparative; cum plura certe debeamus Deo, quam parentibus; adeo ut in conflictu inter Dei offensam et offensionem parentum, Deum ipsis præferamus; atque hinc patet, quo sensu teneamus

(1) Cobbett (Ep. 1) ad eliminandam calumniam toties a protestantibus ac deistis et incredulis impactam ecclesiæ catholicæ, quod fovet illum, quem vocant *obscurantismum* et ignorantiam, prout denuo præstat Dominus de Pradt (nam isti non faciunt nisi se invicem exscribere), instituta comparatione ex dictionariis historicis virorum illustrium tum doctrina, tum artibus præstantium, quos sæculo xvii et xviii dederunt Anglia, Italia et Gallia, invenit Angliam etsi radiis reformationis collustratam dedisse 152, Italianam superstitiosam 164, Galliam suis tenebris involutam 676.

mur patrem et matrem relinquere, fratresque ignorare, cum nempe istorum amor cum amore Dei consistere non potest, quod et ipsa recta ratio dictat. Hæc porro nosse debuisset *D. de Pradt*, utpote episcopus, qui toties pensum officii divini persolvens, legit verba s. Gregorii Magni: *Eos, qui nobis carnis cognatione conjuncti sunt, et proximos novimus, diligamus, et quos adversarios in via Dei patimur, odiendo et fugiendo nesciamus* (1).

Ad 4. *D.* Non est nisi unum regnum æternum, quod omnes appetere debeant, *C.* ad exclusionem terreni *N.* Sed falsa præterea sunt, quæ addit de divitiis, perinde ac si a consecutione illius regni excluderent. Ex doctrina siquidem Christi, non divitiæ, sed abusus divitiarum, ut nuper exposuimus, excludunt a regno cælorum. Quot divites, reges, imperatores in album sanctorum retulit ecclesiæ? Difficile sane est, illarum illecebris non tangi, altamen divinæ gratiæ auxilio omnia possibilia fiunt, ut ipsemet Christus docuit. Apposite s. Ambrosius: *Discant divites non in facultatibus crimen hæerere, sed in iis, qui uti nesciant facultatibus. Nam divitiæ, ut impedimenta improbis, ita bonis sunt adjumenta virtutis* (2). Sic non omnes fletus et ægri tudines, neque omnis simplicitas nos in illud intronittunt, sed quæ propter justitiam tolerantur atque ab ea procedunt.

Ad 5. Falsum est omnem humanam doctrinam evanescere atque confundi ab ejusmodi placitis, dummodo rite intelligantur, atque ad sensum absonum non detorqueantur, prout faciunt adversarii nostri. Tot sancti et docti viri, quot ecclesiæ recenset, id suis operibus ostenderunt.

Ad 6. Quæ addit de vigilantia, dæmonis insidiis, Dei omniscientia, de ratione operum nostro reddenda, verissima sunt; ast quisvis, qui atheus non sit, hæc ipsa admittere debet, utpote quæ hominem cautum et sollicitum reddunt, ne cupiditatibus suis se abripi sinat, sed virtutem sectetur et a vitio declinet. His sublati, actum est de virtutibus et vitiis vel appetendis vel declinandis.

Ad 7. *D.* Si eisdem plene consentiat, *C.* si rejiciat, *N.* Itaque hæc exaggerata sunt et doctrinæ catholicæ contraria; quod si homo illis consensum præbeat, cui dubium esse potest, reum coram Deo cum fieri? quid aliud recta ratio docet?

Ad 8. *D.* Id est cælibatus ac virginitas, utpote majus bonum, præfertur statui conjugali ut minus bono, *C.* præfertur, aliquid detrahendo laudi dignitatis paternæ *N.* Hæc non sunt nisi obsoletæ calumniæ, quas auctor noster veritus non est mutuari a protestantibus et incredulis. Honorabiles vero nuptias catholicis esse, patet ex eo, quod *magnum sacramentum* sint juxta Apostoli (5) doctrinam. Quod vero virginitas præferenda sit (in se spectata) conjugali statui, ipso rationis lumine agnoverunt ethnici ipsi (4); ceterum Apostolus nuptias satis aperte cæliba-

(1) Homil. 37, in Evang. de Com. unius Martyris.

(2) Lib. viii in Luc. circa finem.

(3) Ephes. v. 32.

(4) Cons. Morin *Dissert. sur le célibat*, cujus epitome

tum præfert, et ex eo, imo a Christo id didicit ecclesiæ.

Ad 9. *D.* Id est permittuntur oblectationes utpote bonæ et honestæ, *C.* ut minus bonæ et illicitæ, *N.* Inter ceteras virtutes religio recenset etiam *εὐπρεπείας* (1).

Ad 10. Hinc negamus omnes consecutiones male deductas ex falsis principiis, ac 1. quidem, christianam doctrinam hominem sibi vilem efficere et ineptum ad societatis officia. Religio enim moderatur excessus et damnat; at promovet et incitat ad bona omnia ac virtutes quaslibet sive publicas sive privatas pro uniuscujusque statu et conditione. Præstantissimos viros semper aluit, qui una simul conjunxerunt pietatis officia et officia boni civis et magistratus, qui artes ita coluerunt, ut excellentissimi audiverint communi omnium suffragio. Apostolus otium damnat, omnibus inculcans, *quoniam si quis non vult operari, nec manducet* (II Thess. III, 10), et ad proprii munii officia incumbere rursus inculcat, dicens: *Si quis suorum et maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit et est infideli deterior* (I Tim. V, 8). 2. Pariter negatur consequentia quod homines nempe ineptos efficiat ad bella (2); evangelica enim doctrina christianos milites in officio continet eos removendo ab illo æstu inconsulto, quo sanguis non effunditur, sed projicitur, hostesque ut fratres agnoscere jubet (Conf. Luc. III, 14). Ceterum et hic experientia contrarium evincit; Constantinus, Theodosius, Carolus M., Ludovicus IX, Henricus I imperator, Stephanus Hungariæ rex, Princeps Condæus, Eugenius Sabaudus aliique innumeri non minus pietate quam militari gloria insignes fuerunt. 3. Denique negatur sequela, quod scilicet religio christiana formidabilem constituat suum ministrum, cum non aliam ipsi tribuat potestatem, quam quæ in ædificationem

men dedit Zaccaria S. J. in op. *Storia del celibato sacro*; et qui adversariis suspectus esse non potest. Frid. Kreuzer, *Religions de l'antiquité, considérées principalement dans leurs formes symboliques et mythologiques*, ouvrage traduit de l'allemand, refondu en partie, complété et développé, par J. D. Guigniant, 1825; ex quo patet, eandem inhæsisse ideam Indis circa cælibatum sacerdotum vel a remotissimi antiquitate. Cons. præterea Comes J. de Maistre, *Du Pape*, cap. iii, § 1, ubi documentis antiquis et recentioribus ostendit ideam generalem diffusam inter nationes omnes circa cælibatum religiosum.

(1) V. S. Thom. 2. 2. q. 168, ar. 3. Cons. *Traité des jeux et des divertissements*, par M. Jean Bapt. Thiers, vol. 1 in-8, Paris 1686.

(2) Quam urget Gibbon velut objectam christianis a Celso apud Origenem, quam quidem difficultatem more suo Gibbon depravat; nam Celsus (apud Orig. lib. viii, n. 75) solum hortatur christianos, ut *arma pro rege capiant, et si ita postulat, sub illo militent, et cum illo ducant exercitum*; minime vero, ut scribit Gibbon, quasi objiceret Celsus, quid de imperio esset, si omnes christiani fierent, etc. Sed bonam fidem in referendis auctoritatibus penes incredulos, cum pugnant adversus religionem, nunquam invenit. Interea circa privatam sensum Origenis et Tertulliani relate ad militiam videatur Hugo Grotius lib. vii, c. 2, sect. 9. *De jure belli et pacis*, et Maurinus editor opp. Orig. ad lib. viii *Cont. Cels.* ad § 75, n. c.

est, ad salutem nempe animarum procurandam, qui ad imitationem capitis sui mitis esse debet et humilis corde. Quod si severitatis exempla interdum dare tenetur, id in bonum tendit, et ea non nisi provocatus et compulsus elicit, ut historias mente minus præjudicata perustrant patebit, posthabitis calumniis, quibus veteres et novi religionis hostes eam diffamare frustra conati sunt (1).

II. Inst. 1. Religionis efficacia nulla est ad corrigendos mores. 2. Quod vel quale vitium eradica- vit, apud italos, ac præsertim Romæ? 3. Quid contulit ad moralem emendationem Hispaniarum? Nonne ejusmodi regiones postremum in societate locum occupant? Dum e contra in regionibus septentrionalibus quidquid morales habitudinis habetur, id uni culturæ civili (civilisationem vocant) exclusive acceptum referri debet (2); ergo.

Resp. ad 1. N. Imo religionis efficacia illa est, quæ potissimum confert ad mores corrigendos. Si veteres legislatores ad unum omnes religione usi sunt ad animos efferatos emolliendos atque in officio continendos, alia profecto ipsi insedit opinio ac adversario nostro. Quod si tantum potuit religionis umbra, ut ita dicam, quid non poterit veritas ipsa? Tolle religionis habenas, in pristinam barbariem illico relabentur populi. Ipsa civilis cultura, ut supra notavimus, quam somnoper extollit Dominus de Pradt, ab religionis virtute repeti præcipue debet. Sed ut propius ad evangelicam efficacitatem veniamus, si jura belli mitiora, si mitior et cultior ubique politia, si ubique fere aut abrogata servitus, aut humanioribus circumscripta legibus (3), si in connubiis publica quadam servatur honestas et sanctitas, si theatrorum licentia minus expudorata quam olim, si gladiatorum cruore non amplius amphitheatra madent, nemo, qui in historicis hospes non sit, ignorat ab evangelio id omne provenisse (4). Norunt eruditi omnes, quanta esset

(1) Nunquam e juvenum mentibus excidere debet monitum comitis de Maistre, qui loquens de ejusmodi auctoribus hæc præclare scripsit: *Jeunesse inconsidérée, quand tu portes les mains sur quelque livre de ces hommes pervers, souviens-toi que la première qualité qui leur manque, c'est toujours la probité (Soirées de Saint-Petersbourg, tom. 1, pag. 188)*. In hoc vero censu primam profecto locum obtinet abbas de Pradt, qui non nisi sannis, calumniis, falsitatibus ac perpetuis paralogismis catholicam religionem ac præsertim Romanam Sedem oppugnare nititur, tum in opere citato, tum in altero cui titulum fecit: *Concordat de l'Amérique avec Rome*, Paris 1828; in quibus servitus non est, multa vel ab ipso Bayle deprimere.

(2) Ibid. ch. viii.

(3) Cons. Comes de Maistre, *Du Pape*, liv. II, ch. v, ut pateat cujus conditionis fuerint innumeri prope servi apud omnes gentes, ac præsertim in republica romana et in imperio, antequam religio christiana potuerit mitiorem reddere ipsorum infelicissimam sortem, ac demum solvere eorum vincula.

(4) Immortalis semper erit in fastis religionis christi- anæ S. Thelemacus martyr, qui non dubitavit ex ultimis orientis plagis Romam petere, in amphitheatrum prosilire ac sanguinem effundere, ut ejusmodi truculenta spectacula impediret, prout re ipsa factum est jussu Honorii imperatoris post necem sancto viro illatam. Consul. Bolland. *Acta sanctorum*, die 1. Januarii.

et quam publica et effusa istorum omnium depravatio, antequam evangelii splendor elucesceret, ita ut vere affirmare nobis liceat, 1. etiamnum evangelio plurimum debere eas ipsas gentes, quæ evangelium aut corruerunt deinceps aut abjecerunt; 2. majorem minoremve in iis esse corruptionem, prout magis minusve ab evangelii regula recesserunt aut recedunt (1).

Ad 2. Omnia recensita vitia religionis virtus in Italia ac etiam Romæ eradica- vit. Cum enim Roma centrum religionis christi- anæ sit, ipsius actio ad omnes regiones promanavit (2). Quod si vitia non ubique cessarunt, id non ex hujus actionis defectu, sed ex defectu eorum, qui in suis flagitiis obfirmati, illius actionem religiosam nullam aut pene nullam reddiderunt, seu ipsius influxum impediverunt est repetendum. Si ægrotus præscripta a medico pharmaca negligit, sibi imputet, si valetudinem minime recuperat.

Ad 3. Ad emendationem moralem Hispaniarum in sensu ab auctore intento certe nihil contulit, cum ejusmodi emendatio moralis nil aliud sit, nisi turpis et cogitandi et agendi licentia; si vero sermo sit de emendatione morali proprie dicta, omnia sunt repetenda ab efficacia religionis, adeo ut regio illa quovis tempore veros sanctitatis heroes ediderit et omnium virtutum eximios cultores. Quod si et illic et alibi pensum solum est humanæ infirmitati, rursus dicimus, id non defectui religionis, sed defectui eorum, qui eidem se subdixerunt, adscribendam esse. Quod vero subditur de extremo humanæ societatis loco, omnino parvipendimus, eum id semper intelligendum sit in perverso auctoris pseudopolitici sensu.

Ad 4. Resp. Nostram non est odiosam hic instituere comparationem; sed interea certum est, 1. septentrionales et ipsos homines esse, ideoque et omnibus infirmitatibus obnoxios; 2. non ab externa tantum quadam prohibitatis specie de morum integritate

(1) Merito Feller in *Catéch. philos.* Liège 1788. tom. III, cap. 4, § 1, p. 274, affirmat, quod unum demum sæculum de paganismo præsentem infinitum plus d'excès énormes qu'on n'en trouverait dans toutes les monarchies chrétiennes depuis que le Christianisme règne sur la terre. Cons. eruditissimus P. Baltus in opere *Jugement des SS. Pères sur la morale de la philosophie payenne*, Strasbourg 1719, ch. 15 et seqq. ut quisque intelligat quam depravati mores essent sive publici sive privati in omni societatis ordine, quamdiu religio pagana viguit.

(2) Eloquentissime, ut solet, S. Leo M. romanæ urbis conditionem ac vigentem omnium vitiorum ac superstitionum colluviem, eum ad eam S. Petrus se contulit, exponit: « Hic, inquit, conculcanda philosophiæ opiniones, hic dissolvenda erant terrenæ sapientiæ vanitates, hic confutandi demonum cultus, hic omnium sacrilegiorum impietas destruenda, ubi diligentissima superstitione habebatur collectum, quidquid usquam fuerat vanis erroribus institutum... Silvam istam frementium bestiarum, et turbulentissimæ profunditatis oceanum constantior, quam cum supra mare gradere- ris, ingrederis » (Serm. de SS. Apost. Petro et Paulo). Quis porro hæc omnia a romana urbe eradica- vit nisi sola catholica religio?

esse judicandum; 3. qui eas regiones perlustrant, ea referre, quæ cum supposita probitate nulla ratione coherent; 4. Romam atque in Italiam ut plurimum corruptionem ab ejusmodi peregrinatoribus inferri (1). Utinam plerique omnes ex his heterodoxis nunquam regiones nostras inviserent!

II. Obj. 1. Nil novi Christus intulit in mundum, quod non acceperit vel a lege mosaica vel a veteribus Græciæ sapientibus. Ex religionibus ethnicorum mutuatus est mysteria sua, seu dogmata ac ritus; ab indis mysterium Trinitatis, Incarnationis, lapsus hominis, angelorum rebellionis, baptismi, etc.; a sinensibus præceptum humilitatis christi- anæ, condonationis offensarum, ac dilectionis inimicorum, alia ex Ægypto, alia ex Perside (2). 2. Quare religio christiana de suo non adjecit, nisi intolerantiam religio- sam, 3. ex qua tot hæretici flammis consumpti, 4. terrificæ Inquisitionis tribunalia, 5. nox S. Barholo-

(1) Ut specimen habeatur probitatis et culturæ civi- lis septentrionalium protestantium, juvat in medium afferre fragmenta statisti- cæ medicæ, quæ D. Caspar, Medic. Doctor Berolinensis, evulgavit anno 1825. Ex his patet numerus eorum, qui in se manus inferunt, singulis annis augeri. Ab anno 1818 ad annum 1822 numerantur in sola monarchia borussiana 5860 sui- cidia, id est 7 pro singulis 100,000; Berolini ab anno 1822 ad 1825 1 ex singulis centenis. Harissima autem sunt hæc exempla in Italia; nec latet ratio, quia ea nondum attingit gradus culturæ protestantium septen- trionalium. Legi præterea poterunt *Lettres sur la Suisse*, par M. Raoul-Rochette, Paris 1826, in quibus præclarissime ostenditur præstantia provinciarum catho- licarum super protestantes seu reformatas tum in honestate, tum in relationibus politicis; in personali vigore ac robore, in heroismo et indole militari, pace interna, et indole pacifica, spiritu tolerantia, fide- litate, etc., adeo ut vere dici possit hoc opus et compa- rationem et formalem refutationem continere practi- cam omnium calumniarum, quæ in cultum catholicum et catholicorum indolem passim intentantur, et præ- stantia, quam quidam de industria dare affectant protestantium super catholicos. Ad italos speciatim quod attinet, consuli possunt *Lettres sur l'Italie*, par M. Pierre de Joux, quæ anno 1829 Parisiis duobus voluminibus prodierunt. Merito propterea dicebat Cl. Marchio Maffei apud Roberti (*La probità nat.* p. 2), duo se collegisse ex longis suis peregrinationibus, tum nempe plures facere patriam suam, tum magis vene- rari suam religionem. Post hæc supervacaneum censeo in medium afferre quæ de Parisiorum corru- ptione, ex tempore quo illic invaluit incredulitas, pro- dunt publica ephemerides, ex quibus patet, supputa- tione facta, ex 22,000, qui singulis annis nascuntur, 7000 spurios esse, id est tertiam fere partem; vix spatio 8 annorum numerantur 2108 suicidia, etc. Quid igitur nobis obtrudit dominus de Pradt præ ita- lorum humanitate civitem septentrionalium culturam? Legatur præterea egregium opus *L'Action du clergé sur le peuple*; ut nihil dicam de anglis, genevensibus, etc., cum res notissima sit quibus moribus protestan- tes illic universim utantur.

(2) Ita auctor operis *Résumé de l'histoire des tradi- tions morales et religieuses chez divers peuples*, par M. de S\*\*\*, Paris 1825, tum Felix Bodin in opere *Goup d'œil sur l'histoire de la civilisation*, Paris 1825, qui plura a Gibbon mutuatus est; alique innumeri prope diabolarii scriptores, qui eadem semper ad ra- vium usque recantant, perpetuo sese exscribendo, nulla habitâ ratione responsum, quæ his falsitatibus et calumniis data sunt a catholicis scriptoribus non so- lum, sed ab ipsis ingenus protestantibus.

maï, 6. ex qua denique tot religionis bella, quæ exi- tum Europæ intulerunt. 7. Hinc imperatores et reges exactorati a Romanis Pontificibus, 8. omniumque malorum colluvies, quibus ipsi causam dederunt; ergo.

Resp. ad 1. Vel N. vel D. Si sermo sit de lege mosaica, multa accepit explicando et ad perfe- ctionem adducendo, quæ non nisi involuta et imper- fecta in ea lege esse poterant, quæ umbra erat, fi- gura, typus ac veluti præparatio quadam ad Evan- gelium, C. nihil addidit de suo judæis prorsus incom- pertum, et multa non vetuit, quæ Moses ad duritiem cordis illis permiserat N. Addimus, quod sicut mo- saica ita etiam christiana religionis divinitas ex ipsa ejus doctrina jure probatur. Non aliud enim inter ipsas discrimen est, quam quod auroram inter ac meridiem (1). Quod attinet ad Græciæ sapientes, pro- sus N. Eos enim Christus nunquam audivit. Totum insuper christi- anæ religionis systema ita unum est sibi- que coherens, ut tale nunquam ediderint philo- sophi, qui distracta principia et sparsa tradebant vel- ut disjecta corporis membra, nullo nexu conjuncta, erroribusque permixta, ut suo loco vidimus. Ex religionibus ethnicorum, etc. Neg. pariter, eadem ra- tione. Quæ vero mysteria vel dogmata proferunt adversarii, quæ tamen toto cælo distant a mysteriis et dogmatibus religionis christi- anæ (2), evincunt non- nulla rudera, ut ita dicam, et fragmenta antiquarum traditionum apud omnes gentes conservata esse plus minusve erroribus fœdata, C. secus, N. (3). Ista enim somnia sunt incredulorum nostrorum, qui dum nē- gant in evangelio mysteria tradita esse vel dogmata, hæc postea inveniunt apud barbaras gentes atque in- didem profluxisse affirmant. Sed incoherentia ipso- rum propria est.

Ad 2. N. Hæc intolerantia enira ex ipsa rei natura oritur. Veritas et error simul coherere non possunt. Sed de tolerantia suo loco.

Ad 3. Vel N. vel D. Ab intolerantia civili, Tr. ab intolerantia religiosa N. Intolerantia enim reli- giosa optime consistere potest cum tolerantia civili. Tot hebræi in ditione ipsa pontificia commorantes id apertissime evincunt. Quod attinet vero ad intoleran- tiam civilem, quæ extranea omnino est a religione, hoc pendet ab ingenio principum, a civilibus legibus, ab adjunctis, quæ modo eam excludunt, modo pa- tiuntur. Ceterum hic adnotasse juvabit, nullos esse

(1) Hanc eandem difficultatem jam proposuerat ju- dæus Orobius in amica collatione cum Limborchio in tertio scripto, quæsito II, n. 1.

(2) Cons. Origenes, *Cont. Cels.* lib. vi. et S. Au- gust. *De civ. Dei*, lib. viii, x, xii et xix.

(3) Cons. *Lettere americane del conte Carli-Rubi*, nec non *Annales de philosophie chrétienne* etc. tom. viii, anno v, n. 45, 51 Janv. Paris 1834, art. *Voyages et traditions, croyances, superstitions et restes des tradi- tions primitives observées*, par M. Dunont d'Urville dans son *Voyage autour du monde à bord de l'Astro- labe dans la Nouvelle-Zélande et les îles de Jonga*. Cons. præterea Kreuzer, op. cit. et in *Biblioth. univers. Genev.* tom. xxx, an. x, art. *Mythologie*.

magis intolerantes quam sectarios, qui perpetuo vel aperta vi, cum possunt, vel clanculum ac per insidias catholicos ubique fere, quoad potuerunt, insectati sunt atque insectantur. Si conferantur cum catholicis, qui ab hæreticis aut sectariis interfecti sunt, victimæ, ut ipsi vocant, hæreticorum penitus evanescent (1).

Ad 4. D. Quoad errorum inquisitionem, C. quoad inflectionem pœnarum N. Tribunalia enim inquisitionis ad fidem intemeratam servandam in errores inquirunt, ne ceteri inficiantur; sed, processu confecto, reos ad civilia tribunalia dimittunt; hæc porro iis legibus ipsos subijciunt, quæ in eos constituta sunt. Nil proinde commune habet ecclesia cum ejusmodi pœnis. Principes vero laici ideo illas pœnas in hæreticos tulerunt, quia experientia edocti sunt, neminem fidei vel religioni bellum movisse, qui simul machinatus non sit adversus regnum (2). Sed et hic

(1) Dominus Prudhomme, in sua *Historia delictorum inter rebelles motus*, jam ab anno 1796 recenset supra ducentena millia victimarum tunc temporis interemptarum; inter quas, quot-quot haberi potuerunt sacerdotes et religiosi, truculentur mactati sunt. Cons. præterea *Historia Jacobinismi* Abbatis Barruel, ex qua patet, quinam fuerint effectus civilis culturæ absque cultu, quam adeo extollit Abbas de Pradt. Quod attinet ad hæreticos, omissis innumeris documentis, ex quibus patet, quam immaniter in catholicos sævierat fere quovis loco et quoad potuerunt, satis sit in medium adducere quæ in sola Anglia sub Elisabetha adversus catholicos patrarunt. Styrpe, auctor protestans, ref. et Elisabetham singulis regni sui annis super 500 catholicos interemisse, nec tamen contentam fuisse; regnavit autem annis xlv. Romæ anno 1584. prodit opus Joan. Bapt. Cavalleri, qui lineari pictura expressit supplicia ad cruciandos catholicos adhibita. Cum hæc picturarum tabularum collectio in lucem prodit, Elisabetha vix li. ætatis annum attingebat. Quid factum non est sub Henrico viii, ejus patre, et deinceps a sequentibus regibus! Attamen de his ne unus quidem ex incredulis hincit.

(2) Cons. Bergier, *Dict. de Theol. art. Inquisition*; Ab. Vayrai, *Etat présent de l'Espagne*, Amsterdam, 1719; Feller, *Dict. hist.*, art. *Limborch, Isabelle*; De Maistre, *Lettres à un gentilhomme russe sur l'inquisition espagnole*, præsertim p. 89 et seqq. Elisabetha instituit inquisitionem adversus catholicos sub nomine *Commissionis* longe terribiliorem tribunalibus Hispaniarum. Cobbett, Ep. xi. *A history of the protestant reformation*, etc.: *Inquisitio Hispaniarum*, inquit, *tot cædes non paravit a sua institutione ad hanc usque diem, quot singulis annis regni sui ferocis ista regina protestans commisit*; quæ proinde merito, in *Biblioth. univ.* tom. xxvii, Tiberius femininus vocata est. Quid actum non est in Dania atque Suevia adversus catholicos! Quo furore in Hibernia arminianos protestantes anglicani persecuti non sunt? Atque eadem ratione protestantes et increduli, quoties clavum gubernii obtinuerunt, plus minus eadem ratione ubique locorum sese gesserunt. Attamen sola commemoratur inquisitio hispanica vel lusitana, quæ tamen non fuerunt nisi institutiones peculiare politicae potius quam religiose. Sed de moderatione hispanice inquisitionis præstat audire auctorem minime suspectum atque inquisitionis inimicum, qui, cum officio legati gallici ibi functus esset, hæc scripsit: *L'inquisition pourrait être citée, de nos jours* (sub Carolo II Hisp. Rege), *comme un modèle d'épuié... plus de neuf ans de séjour et d'observations m'ont prouvé qu'avec quelque*

observandum est, tribunalia inquisitionis apud hæreticos longe severiora esse. Percurrantur, quæ Elisabetha regina in catholicos anglos molita est, quæ principes protestantes etiam moliantur adversus eos, qui Romam appellant, et pudore suffundi debent, qui hæc obijcere non desinunt. Sed ista dissimulantur, quia hæreticorum et sectariorum sunt, illa amittuntur, quia catholicorum.

Ad 5. D. Si a religione cædes illa nocturna s. Bartholomæi fuerit vel imperata vel permissa, C. si a politicis rationibus N. Notandum porro est hic, 1. exaggeratam illam cædem a plerisque esse; 2. calvinistas non nisi apud catholicos vel parochos vel episcopos effugium invenisse ab illo populari furore; 3. ortam illam esse ob perpetuos hæreticorum tumultus adversus tranquillitatem regni, nullo vero modo ob ipsorum errores. Attamen nunquam desinunt, his dissimulatis, illam sive hæretici sive increduli nobis ingerere, cum religio catholica ab ea semper abhorruerit (1).

*circospection dans ses propos et sa conduite relativement à la religion, on peut facilement lui échapper, et vivre aussi tranquillement en Espagne qu'en aucun autre pays de l'Europe.* (Tableau de l'Espagne, tom. 1, p. 588). Vid. Frayssinous, *Conférence sur la religion vengée du reproche de fanatisme*.

(1) Apposite observat Cobbett, Ep. x, eadem s. Bartholomæi non aliam originem habuisse, nisi vindictam, quam Guisæi ducis filius sumpsit a De Coligny ejusque asseclis, quorum opera proditorie interfectus fuerat ejus pater Franciscus Lotharingie dux Guisæ, et traditæ anglis civitates *Dieppe et Le Havre* sub Elisabetha, cujus instinetu calvinistæ tot actus perditionis in Gallias moliebantur. Adeo verum est, religionem alienam omnino esse ab ejusmodi tumultibus. Attamen vix legas auctorem incredulum vel hæreticum, qui eam eadem religioni catholica non obijciat. Mirum quot paralogismos superstruant! Interea simplices capiuntur. Cons. *Tableau historique et pittoresque de Paris*, par J. B. de Saint-Victor, tom. iii, p. 1, p. 179 et seqq., ubi ex martyrologio Calvinii, an. 1582, ostendit non inveniri nisi 776 victimas hujus cædis adeo magnificate, et totum factum istud in suo lumine collocat. Recte in rem nostram scribit Cl. Manzoni: « Ripeteremo dunque quel principio, che ad una dottrina si deve chiedere conto delle sue conseguenze legittime, e non di quelle, che le passioni ne possono dedurre, ed applicandolo alla religione, osserveremo, che anche in questo essa è al di sopra di tutte le teorie umane per quei caratteri inimitabili, che la distinguono. Essa esclude ogni conseguenza dannosa e la esclude con quella stessa autorità, che rende sacri i suoi principi, il che essa sola può fare; se andando di ragionamento in ragionamento si arriva ad una ingiustizia, si può essere certi di aver mal ragionato, e l'uomo sincero trova nella religione stessa l'avviso, che egli è uscito di strada, perchè dove apparisce il male, ivi si trova una proibizione ed una minaccia. Non è quindi ragionevole dare la colpa alle verità rivelate, che gli uomini si sieno odiati e distrutti, ma deve dirsi invece: la disposizione degli uomini ad odiarsi ed a nocersi a vicenda è tale pur troppo, che essi ne hanno preso pretesto sino delle verità di una religione, che dà a loro la regola di amarsi, come una regola senza eccezione... la religione cattolica non ha mai agito, né poteva agire come causa diretta e naturale di dissensione: ma tutto è arme nella mano di un furioso; queste non sono scoppiate fra uomini dapprima concordati ed unanimi, ma sempre in tempi feroci e brutali, in tempi in cui

Ad 6. N. Apposite de ejusmodi bellis J. J. Rousseau ad archiepiscopum parisiensem scribebat: *Si superiora bella quæ religionis dicuntur, expendas, ne unum quidem invenies, cujus origo et causa non fuerit in aula principum, quorum intererat, illa bella gerit. Machinationes bellorum in secretioribus adytis struebantur; deinceps commovebant Dei nomine populum et classicum canebant* (1).

Ad 7. D. Quia illi imperatores et reges jus et initium fœdus, prout illius temporis adjuncta posecebant, pessime violarunt, C. alias N. Jam vero Pontifices qui restaurarunt imperium in occidente, sub peculiari conditione et clausula imperatores constituerunt, ut defensores se præberent ecclesiæ romanæ; cum igitur ex defensoribus facti fuerint acerrimi hostes et impugatores, hinc utpote pacti violatores exauctorati sunt, quæ quidem ratio æque militat pro temporibus quibus jus electorale introductum fuit. Non a potentia propterea sibi attributa a Romanis Pontificibus, sed ab ipsa rei natura repetenda est ejusmodi exauctoratio. Nec prætereundum est Pontifices interdum ex recepta communi sententia suorum temporum egisse (2). Opportuna præterea est animadversio recentis auctoris: *De iis ecclesiæ præsulibus longe aliud iudicium feras, si qua vixerunt ætate considerentur. Etenim plura sunt, quæ publicam animadversionem merito concitarent ætate hac nostra, quæ tamen alio sub celo atque in diverso rerum ordine videri possint consentanea communi societatis bono; extremis porro malis extrema remedia identidem adinvenire prudentiæ est, nec tam facile reprobanda sunt illa, quibus homines meliores fiunt; ferrea autem sæcula ferreo quodammodo regimine contineri debuissent nemo inficiabitur, qui*

tutte le passioni ostili erano accese... ogni volta che si trova nella storia un esempio d'influenza benigna della religione, non si può a meno di non riconoscere una causa che produce il suo effetto proprio. Uno di questi esempi è la tregua di Dio, è una voce di concordia e di pietà, che sola s'innalza fra i gridi della provocazione e della vendetta; è la voce del vangelo e suona per la bocca dei Vescovi e dei Preti. Ma per spiegare le vessazioni commesse col pretesto della religione, bisogna supporre uno stato d'ignoranza o di mala fede, un inasprimento degli animi, dei moti di aversione preesistenti, dei fini nascosti, e un grado di passione, che alteri l'intelletto al punto di farlo acconsentire a ciò che è proscritto da quella legge, che si propone per norma. S. Ambrogio spezza e vende i vasi sacri per riscattare gli schiavi illirici per la più parte arabi; s. Martino di Tours va a Treveri per intercedere presso l'imperatore in favore dei prisceillanisti, e considera come scomunicato Itacio e gli altri Vescovi, che l'avevano mosso a servire contro di quelli; s. Agostino supplica il proconsole dell'Africa per i donatisti, dai quali ognuno sa, che travaglio avesse la chiesa: Noi preghiamo voi, dice egli, perchè non sieno necisi; noi preghiamo Dio, perchè si ravveggano. Ecco i veri cattolici; e la storia ecclesiastica abbonda di questi esempi» (Sulla morale cattolica, pag. 99 et seqq. edit. Rom. 1826).

(1) Cons. *Paradoxes intéressants*, p. 875-886; Frayssinous, *Conférence*, etc., *des guerres de religion*.  
(2) Cons. Muzzarelli, in opus. s. Gregorio vii; cons. etiam ipse protestans Leibnitzius opp. tom. iv, p. 5; Casarini Zurstenerii, *Tract. De jure suprematus*, integram caput xxxi.

*paulisper humani generis historiam perscrutetur* (1).

Ad 8. N. Quæ enim dissidia interdum exorta sunt ex duarum potestatum conflictu, aliis externis causis impellentibus quam religioni adscribi debent, et religioni falso sunt imputata ad invidiam ipsi creandam in iis rebus, in quibus religionis velamen atque prætextum subdolo consilio vafri homines atque ambitiosi quærebant. At in æstimandis exponendisque factis ratio critica docet, atque sapientes monent rei prætextum a vera rei causa efficiente et impellente probe distinguendum esse ac discernendum. Sape enim exterius v. g. belli aut facinoris prætextum omnibus patet, vera autem et intimior causa plerisque latet. Quanquam, si ea quæ obijciuntur vera essent, quid tandem evincerent? Hoc unum, christianam videlicet societatem ex hominibus coalescere, qui optima quæcumque re interdum abutuntur. Hæc igitur et similia ab humana vel infirmitate vel pravitate proficiuntur, minime vero a religione ipsa christiana, a qua interdum omnino et reprobantur. Maligni præterea est, omnia mala prosequi et exaggerare, et innumera bona alicujus institutionis, quæ in immensum defectus illos ipsi extraneos superant, silentio prætereire (2).

PROPOSITIO III. — Admirabilis christianæ religionis propagatio in omnibus suis adjunctis spectata ineluctabile pariter suppeditat divinæ ac supernaturalis Christi missionis argumentum.

Christi vaticinium de futura suæ religionis per universum orbem propagatione superius dedimus; jam vero ejus adimplementum nulli humana seu naturali causæ, sed uni divinæ virtuti adscribendum esse sic ostendere aggredimur.

Certum est, christianam religionem vix trium sæculorum spatio per universum orbem ubique fuisse

(1) Ita auctor op. *Des terres sacrées par rapport à l'utilité publique*, Consul. etiam comæ J. de Maistre in op. *Du pape*, lib. ii, cap. 7.

(2) Vel ipse Montesquieu, qui certe suspectus nemini esse debet, hoc ipsum jam adverterat, scribens: *C'est mal raisonner contre la religion, que de faire dans un grand ouvrage l'énumération des maux qu'elle a produits, si l'on ne fait celle des biens qu'elle a faits; si je voulais raconter tous les maux qu'ont causés la monarchie, les lois civiles, le gouvernement républicain, je dirais des choses effroyables* (Esprit des lois, liv. xxiv, ch. 2) *Sans sortir de notre France*, inquit Bergier, *je soutiens que la seule institution des hôpitaux pour les enfants trouvés, et les soins qu'inspire aux parents l'idée du baptême, conserve toutes les années plus de six mille Français... La cruauté des Chinois laisse périr toutes les années plus de trente mille enfants de compte fait, et les philosophes nous vantent les mœurs chinoises. La barbarie des Romains laissait mourir de faim et de maladie tous les ans un plus grand nombre d'esclaves, et les philosophes n'en disent rien* (Traité hist. et dogm. de la vraie religion; tom. x, p. 487). Multiplicari possent in infinitum, ut ita dicam, monumenta ex quibus colligi possent ingentia beneficia, quæ in societatem contulit religio christiana, quæ tamen increduli dissimulant, ac interea microscopio latebras omnes inquirunt, ut inveniunt quæ reprehendant, et miseris paralogismis religioni adscribunt ea, quæ religio proscrit ac damnat.

diffusam et propagatam; atque hujus celeritatis diffusionis causa, omnibus adjunctis perpensis, nulla humana vel naturalis adsignari potest; ergo tam subita atque tam lata christianae religionis propagatio a divina ac supernaturali aliqua virtute repeti debet, seu quod idem est, ejusmodi propagatio ineluctabile suppeditat divinae ac supernaturalis Christi missionis argumentum.

Major, quae res facti est, ex indubiis monumentis constat. Jam enim ab ipsis ecclesiae primordiis scribebat Apostolus ad Romanos (XV, 19), quod repleverit evangelium Christi ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum, et quod Romanorum fides annuntiaretur in universo mundo. Plinius junior Asiae proconsul sub finem saeculi I sic ad Trajanum scribit (1): *Visa est mihi res digna consultatione propter periclitantium numerum; multi enim omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam vocantur in periculum et vocabuntur; non civitates tantum, sed vicos etiam atque agros christianae superstitionis contagio pervagata est; prope jam desolata templa deorum, et solemnia diu intermissa.* Et Seneca (2): *Quum interim usque eo consuetudo convulsi sceleratissima gentis, ut per omnes jam terras recepta sit; victi victoribus leges dederunt.* Hinc merito Tertullianus (3) sic Romanos alloqui poterat saeculo III: *Hesterni sumus, et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castra ipsa, palatium, senatum, forum; sola vobis reliquimus templa* (4).

Ad minorem quod attinet, sic eam ostendimus: Agitur enim de propagatione religionis novae, quae dogmata proponebat humanae rationi impervia, atque receptis notionibus contraria, cujusmodi sunt mysteria Trinitatis ac Dei hominis facti et turpiter cruci affixi, ex invisa judaica natione orti, carnis resurrectionis, etc.; agitur de religione, quae austeriore praeccepta imponebat, qualia sunt abnegatio sui, animi demissio, inanis gloriae contemptus; quae bellum omnibus cupiditatibus ac flagitiis indicebat; quae cultores suos communi ceterorum infantiae et privatae execrationi objiciebat (utpote qui traducerentur veluti homines contemplativae inertiae, per flagitia invisae, humani generis odio convicti, fontes et novissima exempla

(1) Lib. x, Ep. 97.

(2) Apud S. August. *De civ. Dei*, lib. vi, c. xi, n. 36, et inter fragmenta ex libris Senecae, t. iv. opp. edit. Taur. 1829, ex recensione Rübke, qui in nota ad hunc locum, relatis versibus Rutilii:

*Atque utinam nunquam Judaea subacta fuisset*

*Pompeii bellis imperioque Titi!*

*Latus excisae pestis contagia serpent,*

*Victoresque suos natio victa premit,*  
addit: *ubi etsi Judaei nominantur, certum christianos maxime intelligi, sicut et in Seneca ipso.*

(3) Apolog. c. 37.

(4) Plura vide apud Cl. Ansaldi, ordinis Praed. Dissert. *Multitudo maxima eorum, qui prioribus Ecclesiae saeculis christianam religionem professi sunt, ostensa et vindicata*; item Mamachium, ejusd. ord. tom. 1, *Orig. et antiquit. christianarum*, edit. rom. 1749, pag. 343 et seqq., ubi non solum testimoniiis ethnicorum ostendit ingentem fuisse christianorum numerum a Neronis ad Trajani aetatem, sed praeterea argumenta solvit, quibus Vitringa conatus est eorum numerum extenuare.

meriti (1), ut reipublicae eversores, ita ut quidquid demum infortunii aut calamitatis contigisset iisdem continuo tribueretur (2), ac denique certissimo mortis periculo et perpetuis privationibus eos exponeret (3); agit de propagatione ejusmodi religionis inter gentes flagitiosissimas et in omne vitiorum genus effusas, quin philosophorum superbia, principum ira, immanitas sacerdotum, qui omni qua poterant industria ejus propagationi sese objiciebant, ingruens sibi malum avertere possent; agit demum de talis religionis propagatione tot inter difficultates peracta per duodecim viros piscatores, ineptos, rudes, Judaeos (4). Cum itaque ex una parte omnis generis obstacula validissime huic propagationi obsisterent, ex altera vero religio subsidiis omnibus naturalibus ad ea superanda idoneis, penitus esset destituta, impossibilis erat hujus religionis propagatio, nisi invisibilis ac supernaturalis virtus ei adstisset; nam ubi vis motrix est minima ac pene nulla, et oppositio seu resistentia est maxima, effectus obtineri nequit, nisi occulta aliqua virtus praesto sit, quae certe in casu nostro esse non potuit nisi supernaturalis atque divina.

Jam vero haec propagatio vel contigit propter miracula, vel sine miraculis; si primum, divina jam est religio, quae ob signata fuit certissima veritatis ac divinitatis nota, cujusmodi miracula esse ostendimus; si alterum dicitur, propagatio hujus religionis est omnium primum maximumque miraculum. Sic impios ac infideles sui temporis premebat S. Augustinus (5).

(1) Vide Tacit. *Annal.* tom. iv, cum notis Valeriani.

(2) Vide Tertull. *Apolog.* c. iv.

(3) Gibbon ipse graphice describit miserandam Christianorum conditionem tribus illis prioribus saeculis in *Historia de casu imperii romani*, c. xv.

(4) Eloquentissime, ut solet, hoc argumentum evoluit S. Joan. Chrysost. *Orat. v. Contra gentes*, Hom. *Quod Christus est Deus*. Illud etiam eleganter illustrat Segneri noster in nunquam satis commendato opere *L'incredulo senza scusa*, p. II, c. 9.

(5) *De civ. Dei*, lib. xxii. Feliciter hoc Augustini argumentum Dantes expressit in suo *Paradiso*, Cant. xxiv, his versibus, 106 et seqq.:

*Se il mondo si rivolse al Cristianesimo,  
Diss'io, senza miracoli: quest'uno  
È tal, che gli altri non sono il centesimo.*

Perbelle autem illud evoluit Card. Pallavicinus in opere *Arte della perfezione cristiana*, lib. 1, c. xvi, his verbis: « Per conoscere che la conversione del mondo fatta senza miracoli sarebbe stato maggior miracolo, facciasi ragione, che i misteri di nostra fede come superano nell'esistenza il poter della creata natura, così superano nella credenza l'intender della creata natura; onde ciò che la natura fa, e ciò che ella sa non basta a renderli prudentemente credibili. Solo il miracolo, siccome testimonianza di Dio, che non può nè cader, nè trarre in errore, li costituisce meritevoli di credenza. Ora il miracolo può essere di due maniere; o esteriore ed aperto al senso, com'è illuminar ciechi, risuscitar defuncti, e ciò intende s. Agostino col nome universal di miracoli nella prima parte del suo disquisito; o interiore, movendo l'intelletto, e la volontà a ciò che lor sarebbe impossibile per natura. e questo è quel più stupendo miracolo, il qual afferma s. Agostino, che

## DIFFICULTATES.

Objicitur primo cum Gibbon (1) aliisque incredulis: Ex conjunctione ac veluti concursu plurium causarum naturalium ratio sufficiens habetur propagationis religionis christianae. Eo contulit 1. tot populorum conjunctio sub una imperii romani auctoritate, quo factum est, ut fama longe lateque propagaretur novae istius religionis; 2. indoles philosophiae et dispositionis in plerisque philosophorum sectis illius aetatis, quae in mysticismum declinaverat, et in amorem solitudinis ac meditationis, quaeque rerum externarum contemptum ingerebat ac scepticismum circa paganam religionem (2); 3. bella et

sarebbe accaduto se il mondo senza miracoli della prima sorte si fosse convertito a Cristo. E drittamente l'afferma; poichè tra le suddette due qualità di miracoli maggior miracolo è quello per cui Dio si mostra signore assoluto d'una maggior natura; ma superiore a tutte le corporali nature è l'intellettuale; adunque maggior miracolo, che il ridurre un oculo accecato a condizione di vista, e un corpo defunto a condizione di vita, è il sospingere l'intelletto in atti eccedenti l'operar suo naturale. Or questo sarebbe avvenuto se innumerabili uomini sapientissimi, senza argomento di miracolo esteriore, avessero prestata fede a misteri tanto più alti di ciò, che detta il conoscimento natto. E maggiormente perchè opponevasi a questa fede l'appetito inferiore, che molto può nella credenza... poichè tal fede obbligava i credenti a condannar se stessi per delinquenti e rei di eterno supplizio, se non abbandonavano quei piaceri, ove il comun senso e la corrotta natura violentemente ci tira. E pur gli articoli di questa fede s'infissero lor sì profondamente nel cuore, che d'altra materia non vergaron le carte, non cibarono i pensieri, non innamoraron gli affetti; sì che per sostenimento di essa alcuni tali sapientissimi uomini sofferser la morte, come san Giustino, sant' Ireneo, e san Cipriano; altri rinunziaron gli oneri e le dignità, come san Paolino; altri si ritirarono a vita austera negli eremi, come san Girolamo e Arsenio; altri dieder ripudio a tutti i diletti del senso, in cui per addietro stavano profondamente sommersi, e ad ogni letteratura profana in cui trionfavano, come sant' Agostino. Ma più comprendendo in una parola che in molte, basti dir che a questa fede si convertì senza forza e di pura voglia tutto l'imperio romano, in cui stava raccolto il fior dell'ingegno, e della sapienza terrena, e che era prima così nell'intelletto, come nella volontà occupato da opinioni, ed affezioni direttamente contrarie. »

(1) Gibbon, loc. cit.

(2) Hæc difficultas jam proposita fuerat a Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xxiii, ch. 21; et a Deslandes, *Hist. crit. philosophiae*, lib. vii, c. 34. Eclecticismus, aiunt ipsi, opera Potamonis sub Augusto inductus fuerat. Quo argumento usi sunt Patres, ut facilius evincerent philosophiam, eo quod religio seu philosophia christiana selecta et praestantiora dogmata omnium sectarum in se contineret. Addunt praeterea, ea aetate qua religio christiana praedicari coepit, a pluribus philosophorum sectis inductam nescio quam aversionem ab imperio romano, quin imo et ab omnibus jam eversa reipublica negotiis *ἀναβλεπο*, exinde perfectionis veluti ideam tum fere apud omnes contemplationi, meditationi ac solitudini affixam, quae sentiam dogmatibus ac disciplinae christianorum aperiret, prout inuunt Justinus et Clemens Alex., dum passim tradunt per philosophiam Verbum jam populos preparasse; praesertim vero Euseb. *Hist. eccl.* lib. iii, c. 37: « Siquidem plerique, inquit, ex

depopulationes provinciarum per barbaros, sub Galieno imperatore praesertim, teste ipso Sozomeno (1), cui adstipulantur Theodoretus et Philostorgius; quibus factum est, ut inter barbaros numerus christianorum augetur. Ex causis vero internis contulerunt; 4. ipsa christianorum disciplina et vivendi ratio; ex quo enim evangelium praedicari coepit, frequentissima fuerunt oblationes, primitiae, sportulae, agapae, convivia, mensae communes (2). Inducta deinceps sunt xenodochia atque his similia instituta, quae plures ad sectam christianam traxerunt, teste Juliano imperatore (3). 5. Facilitas, qua christiani inter suos admitterent omnem perditionem mortalium generis, spemque praebant criminum veniae facile impetrandae. Quare Julianus sic christianam religionem irridens: *Quisquis mulierum corruptor, inquit, quisquis homicida, quisquis piaculo et execrando scelere sese obstrinxit, fidenter adito; etenim simul atque hac aqua ablatus fuerit, illico ego eum purum reddam; quod si iisdem sese flagitiis rursus contaminaverit, efficiam; ut tonso capite et pectore percusso expietur* (4). 6. Fama miraculorum, quorum potestatem edendorum sibi attribuebant christiani, quamque summo pere depraedicabant, plures decepit. Sive igitur spectemus humanarum causarum concursum, sive ipsius religionis christianae indolem, patet naturali omnino ratione eam propagari potuisse.

Resp. *Neg. antecedens* sive collective sive distributive sumptum, cum et impares effectui isti explicando sint causae, quae ex rerum humanarum concursu petuntur; calumniosae vero, quae ex indole et disciplina christianae religionis. Ac primo quidem impares sunt ejusmodi causae quae, licet collective sumantur, solum evincunt, res humanas divina providentia disponente concurrisse ad facilius notitiam evangelii propagandam, non autem movisse homines ad credendum et ad amplectendam religionem ea animi persuasionem, ut pro ipsa parati essent ad bona, parentes, patriam, vitamque ipsam amittendam. Calu-

illis temporis discipulis, quorum animos ardentioris philosophiae desiderio Verbum incenderat, Servatoris nostri praecceptum jam ante impleverant (*Σωτηρίου πρότερον ἀπειλήσους παρακλήσεων*) divisim inter egentes facultatibus suis. » Ibi notat Willelmus Lowt Eusebium hic eos fortasse respicere, qui severioris vita instituto et rerum mundanarum contemptu acti jam fuerant; quare praecceptum Christi de divisione bonorum pauperibus facienda jam antea, scilicet antequam religioni divinae nomen darent, adimpleverant. Sed res incerta ex Eusebio.

(1) *Hist. eccles.* lib. ii, cap. 6.

(2) Hanc difficultatem urget Thomas Hobbes in satyra, quam *Historiam ecclesiasticam* inscripsit, illis versibus:

*Traxit, et ut dixi, multos aequatio vita  
Mensaque communis, quae erat una fides;  
Doctis, indoctis, fides simul et simulatis  
Hoc paupertatis dulce levamen erat.*

Sic etiam Felix Bodinus, op. cit.

(3) In *Epist. xlix.* ad Arsacium Pontificem Galatiae, dum passim tradunt per philosophiam Verbum jam populos preparasse; praesertim vero Euseb. *Hist. eccl.* lib. iii, c. 37: « Siquidem plerique, inquit, ex

(4) Apud Gibbon, loc. cit.